

lunmuş, hakkında çeşitli çalışmalar ve araştırmalar yapılmıştır (bk. bibl.). Uluğ-beş Atayev'in 1972'de Rusça'ya çevirdiği eser, Gadoybov Sobirovich ile G. P. Matviyevskaya ve H. Tlashev tarafından geniş biçimde incelenmiştir (İhsanoğlu – Rosenfeld, s. 286).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Kuşçu, *er-Risâletü'l-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2733/2, vr. 74^a, 75^a; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 159-162; Kâtib Çelebi, *Ahşenü'l-hediyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankes, nr. 362/4, vr. 2^a, 4^a, 7^a, 81^b-88^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 889; Sâlih Zekî, *Âsâr-ı Bâkiye*, İstanbul 1329, I, 195-199; Brockelmann, *GAL*, II, 235; *Suppl.*, II, 329-330; A. Süheyl Ünver, *Ali Kuşçu: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 41-42; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 224-226; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, I, 20-27; a.mlf. – B. A. Rosenfeld, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilisation and their Works*, İstanbul 2003, s. 286; Remzi Demir – Yavuz Unat, "Ali Kuşçu ve El-Muhammediyye, El-Fethiyye ve Risâle Fî Hall Eşkâl El-Mu'Addil Li'l-Mesîr Adlı Eserlerinin Türk Bilim Tarihindeki Yeri", *Düşünen Siyaset*, sy. 16, Ankara 2002, s. 231-255; İhsan Fazlıoğlu, "Ali Kuşçu'nun el-Muhammediyye fi el-hisâb'ının 'Çift Yanlış' ile 'Tahlil' Hesabı Bölümü", *Kutadgubilig*, sy. 4, İstanbul 2003, s. 135-155; a.mlf., "Ali Kuşçu", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, I, 216-219. İHSAN FAZLIOĞLU

er-RİSÂLETÜ'L-MÜSTETRAFE

(الرسالة المستطرفة)

Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin
(ö. 1927)
hadis literatürüne dair eseri.

Tam adı *er-Risâletü'l-müstetrafe li-be-yâni meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe* olup hadis literatürü alanında tek eser kabul edilmektedir. Tasnifi ve tertibi bakımından çok kullanışlı olan, II-XIV. (VIII-XX.) yüzyıllar arasında yaşayan 600 kadar müellifin 1400 kadar çalışması hakkında bilgi verilen eserin konusuna dair bütün kitapları kapsamadığı Türkçe çevirisine eklenen çok sayıda kitaptan anlaşılmaktadır. Kettânî, Medine'de tamamladığı (1910) bu çalışmasından önce *Risâle fî mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh* adıyla muhtasar bir eser yazmış, talebelerinden Muhammed Hidir b. Mâyâbî el-Cekenî'nin kendisinden bu risâleye hadis kitaplarının adlarını ve muhaddislerin biyografilerini ilâve etmesini, ayrıca okuması zor kelimeleri harekelemesini istemesi üzerine de *er-Risâletü'l-müstetrafe*'yi kaleme almıştır (neşredenin girişi, s. 4-5).

Eserde II. (VIII.) yüzyıldan on altı, III. yüzyıldan 121, IV. yüzyıldan 115, V. yüzyıldan yetmiş beş, VI. yüzyıldan kırk iki, VII. yüzyıldan kırk altı, VIII. yüzyıldan otuz sekiz, IX. yüzyıldan otuz, X. yüzyıldan on dokuz, XI. yüzyıldan on bir, XII. yüzyıldan on dört, XIII. yüzyıldan yedi, XIV. (XX.) yüzyıldan dört muhaddise yer verilmiş, altmış üç başlık altında hadis kitaplarının adları, özellikleri ve müelliflerinin hayatları hakkında kısa bilgi verilmiştir. Eserde *Kütüb-i Sitte*, dört mezhep imamının eserleri, sadece sahih hadisleri ihtiva eden kitaplar, müstahrecler, sünenler, müsnedler, mucemler gibi hadis kitapları; akaid, fıkıh, ahlâk, siyer gibi konulara dair rivayetleri içeren eserler; ricâl tarihine, hadis ilimlerine ve usulüne dair kitaplar; etrâf, zevâid, tecrid, tahrîc kitapları gibi başlıklar bulunmaktadır. Eserin üçüncü baskısında yer alan mektuplardan anlaşılacağı üzere kitap yayımlanmadan önce Mekke, Medine, Dimaşk, Mağrib gibi yerlerde bulunan yazma nüshalarından faydalanılmıştır. Doğu'da ve Batı'da bazı akademik çalışmalara ilham kaynağı olan eser üzerine Ebû'l-Abbas el-Gimârî bir zeyil ve müstedrek yazmış, İbnü'l-Hüsni el-Medenî de kitabı manzum hale getirmiştir (*er-Risâletü'l-müstetrafe*, neşredenin girişi, s. 4-5).

er-Risâletü'l-müstetrafe'yi ilk defa müellifin talebesi Muhammed Seyyid b. Ahmed Harmâ yayımlamış (Beyrut 1332/1914; Dimaşk 1365/1946), daha sonra Nûr Muhammed tarafından tashih edilerek neşredilmiş (Karaçi 1379/1959), üçüncü ve en önemli baskısını ise müellifin torunu Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî el-Kettânî eser ve müellifi hakkında önemli bilgilerle beraber gerçekleştirmiştir (Beyrut 1383/1964, 1400, 1406). Bu neşre genel konular, hadis kitapları, muhaddislerin biyografileri, müellifler ve eserleri, muhaddislerin meşhur unvanları, tabakaları, Endülüslü muhaddisler ve kitapları ile yanlış-doğru cetvelleri eklenmiştir. Üçüncü baskısı daha sonra tekrarlanan eser (İstanbul 1986; Beyrut 1986, 2001; Kahire 1400) Ebû Abdurrahman Salâh Muhammed Uveyda'nın tahkikiyle de yayımlanmıştır (Beyrut 2005). *er-Risâletü'l-müstetrafe*'yi üçüncü baskısını esas alarak *Hadis Literatürü* adıyla Türkçe'ye tercüme eden Yusuf Özbek (İstanbul 1994) kitapta zikredilen eserlerin baskı yeri ve tarihleri, yazma nüshalardan tesbit edilenlerin kütüphane kayıtları, klasik kaynaklarda geçtiği yerler, müellifin söz etmediği aynı konulardaki diğer eserler hakkında bilgi vermiş, çalışmasının sonuna

kitap ve müellif adlarına göre ayrıntılı bir fihrist eklemiştir. Bu ilâvelerle asıl metnin iki katından fazla bir hacme ulaşan eserin tercümesinde yer yer çeviri hataları, ifade bozuklukları ve bilgi yanlışlıkları dikkat çekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, neşredenin girişi, s. 4-5; a.e. (Özbek), neşredenin girişi, s. XV-XXXVI; Abdüvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bağşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 169; Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul 1983, s. 437-438; Muhyiddin Atıyye v.dğr., *Delilü mü'ellefati'l-hadis*, Beyrut 1416/1995, I, 320; II, 578; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 2003, s. 23-24; A. Faure, "al-Kattâni", *El²* (İng.), IV, 774.

İBRAHİM HATİBOĞLU

RİSÂLETÜ'n-NUSHİYYE

(رسالة النسخية)

Yünus Emre'nin
(ö. 721/1321 [?])
dinî nasihatler içeren mesnevisi
(bk. YÜNUS EMRE).

er-RİSÂLETÜ'ş-ŞEMSIYYE

(bk. eş-ŞEMSIYYE).

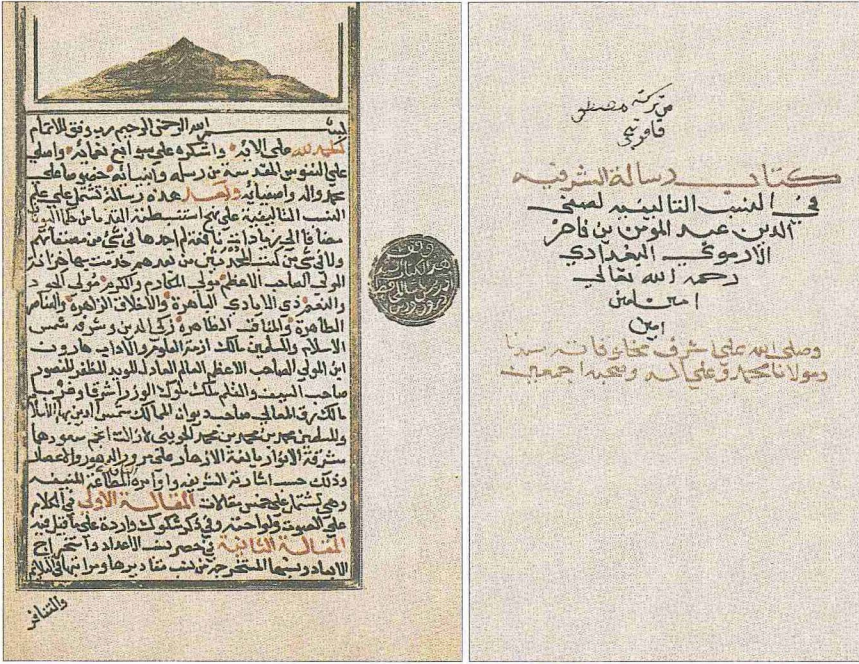
er-RİSÂLETÜ'ş-ŞEREFİYYE

(الرسالة الشرفية)

Safiyüddin el-Urmevî'nin
(ö. 693/1294)
mûsiki nazariyatına dair eseri.

Tam adı *er-Risâletü'ş-Şerefiyye fi'n-nisebi't-te'lifiiyye* olup müellifin mûsiki nazariyatı konusunda Arapça olarak kaleme aldığı iki eserinden biridir. İhanlı devlet adamlarından Şemseddin Cüveynî'nin oğlu Şerefeddin Hârûn adına yazıldığı için esere bu isim verilmiştir. Kitabın yazılış tarihi olarak Brockelmann 650 (1252) yılını kaydederse de Manik, Shiloah, Farmer ve Neubauer'in verdiği 666 (1267-68) tarihi daha doğru olmalıdır.

Bir mukaddime ile beş bölümden (makale) meydana gelen eserin mukaddimesinde müellif risâleye Şerefeddin Hârûn'un emriyle telif ettiğini ve eski Yunan âlimlerinin kitaplarında bulunan bilgileri açıklayıp daha sonra gelenlerin eserlerinde yer almayan bilgileri ilâve ederek kaleme aldığını söylemektedir. Ses teorisi ve buna bağlı konuların işlendiği birinci bölümde nağmenin oluşumu ve özellikleri, tizlik ve pestlik sebepleri, insan hançeresiyle telli

er-Risâletü's-Şerefiyye'nin unvan sayfası ile ilk sayfası (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 4524)

ve nefesli müzik aletlerinde sesin oluşumu ve nitelikleri ele alınmaktadır. İkinci bölümde ses aralıklarının oluşturulması, meydana gelen aralıkların birbiriyle oranları, kulağa hoş gelen (mülâyim) ve hoş gelmeyen (mütenâfir) ses aralıklarının oranlarının tesbiti; üçüncü bölümde ses aralıklarının titreşim değerlerinin toplanması, bölünmesi ve çıkarılması ile cins adı verilen dörtlülerin oluşturulması üzerinde durulmaktadır. Eserin dördüncü bölümü şu konuları içine alır: Cinslerin düzeni ve dörtlülerin bir ve iki oktav içindeki tertibi, dizilerdeki ortak sesler, telli müzik aletlerinin akortları ile ud sazı üzerinde on yedi perdenin açıklanması, tanini, mücenneb, bakıye aralıklarının izahı ve bu aralıklardan makam dizilerinin tertibi, farklı akortların ud sazı üzerinde açıklanması, nağmelerde yapılabilecek geçkiler. Risâle, ikâ' ve devirlerinin oranları ile beste yapmada pratik bilgilerin anlatıldığı beşinci bölümle sona erer.

er-Risâletü's-Şerefiyye'nin Türkiye dışında (bu nüshalar için bk. Shiloah, s. 313-315; Uygun, s. 35-36), Türkiye kütüphanelerinde ise dokuz nüshası (Âtîf Efendi Ktp., nr. 1598; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. B-6; DTCF Ktp., İsmail Sâib Sencer, nr. 4810; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2167, 4524; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3647,

3648; TSMK, III. Ahmed, nr. 2130, 3460) tesbit edilmiştir. Carra de Vaux tarafından 1891'de *Journal asiatique*'te Fransızca özet yayımlanan eseri 1938'de Baron d'Erlanger *La musique arabe* adıyla neşretmiş ve Fransızca'ya çevirmiştir. 1982'de Bağdat'ta Hâşim Muhammed er-Receb tarafından tahkikli neşri, 1984'te Fuat Sezgin tarafından Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir nüshasının Almanya'da tıpkıbasımı gerçekleştirilmiştir. Fazlı Arslan'ın risâleyle ilgili olarak hazırladığı doktora çalışması (bk. bibl.) daha sonra *Safiyüddin Urmevi ve Şerefiye Risâlesi* adıyla neşredilmiştir (Ankara 2007). İbn Sînâ ve özellikle Fârâbî'nin görüşlerine yer verilip bazan bu görüşlerin eleştirildiği er-Risâletü's-Şerefiyye, müellifin mûsiki nazariyatına dair diğer eseri olan *Kitâbü'l-Edvâr*'ın daha geniş bir düzenlemesi olup mûsiki araştırmacılarının en önemli kaynaklarından biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Safiyüddin el-Urmevi, *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-nisebi't-te'lifiyye* (nşr. Hâşim Muhammed er-Receb), Bağdat 1982; a.m.f., *Kitâbü'l-Edvâr ve'r-risâletü's-Şerefiyye fi'n-nisebi't-te'lifiyye* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1984; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 229; Brockelmann, *GAL*, I, 496; *Suppl.*, I, 906-907; B. R. d'Erlanger, *La musique arabe*, Paris 1938, III, 3-182; L. Manik, *Das Arabische Tonsystem im*

Mittelalter, Leiden 1969, s. 53; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 313-315; Mehmet Nuri Uygun, *Safiyüddin Abdülmü'min Urmevi ve Kitâbü'l-Edvâr*'ı, İstanbul 1999, s. 35-36; Fazlı Arslan, *Safiyüddin Abdülmü'min el-Urmevi ve er-Risâletü's-Şerefiyye'si* (doktora tezi, 2004), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Baron Carra de Vaux, "Le traité des rapports musicaux ou l'épître à Scharaf ed-Din", *JA*, XVIII (1891), s. 279-355; Mustafa Yeşil, "Türk Musikisi İçin Bir Bibliyografya Denemesi", *MM*, XVIII/222 (1966), s. 168; E. Neubaer, "Safi al-Din", *Et*² (İng.), VIII, 807.

MEHMET NURİ UYGUN

RİSÂLETÜ't-TEVHÎD

(Risâle t-tevhid)

Muhammed Abduh'un

(ö. 1905)

akaide dair eseri.

Kitabın aslı, Muhammed Abduh'un 1886 yılında Beyrut'ta sürgünde iken Sultâniye Medresesi'nde okuttuğu akaid derslerinde kardeşi Hammûde Bek Abduh'un tuttuğu notlardan oluşur. 1889'da Kahire'ye dönen müellif eseri yeniden gözden geçirmiş, bazı ilâve ve çıkarmalar yaparak bastırmıştır (Bulak 1315). Eserin mukaddimesinde, (müteahhir) Selef metodunun benimsendiği, kelâmcıların tartışmalarına girilmediği ve itikadî mezhepler arasındaki görüş farklılıklarına değinilmediği ifade edilir. Bir girişle iki bölümden meydana gelen eserin "Mukaddimeler" başlığını taşıyan girişinde tevhid ilmi tarif edildikten sonra önceki dinlerde de inanç konuları üzerinde durulduğu, fakat akla rol verilmediği, hatta çok defa aklın ilkelere, netice ve hükümlerine dinin düşman kılındığı, inanç alanında çeşitli te'viller, düşünceleri zorlayan mucizeler ve hayal ürünü açıklamalar yapıldığı belirtilir. Buna karşılık Kur'an, dinin mahiyet ve gerçekliği hususunda sadece vahyin yanı sıra akla da önem vermiş, evrenin kuruluş ve işleyişine sıklıkla temas etmiş, tabiat kanunlarının yanı sıra geçmiş ümmetlerden beri süregelen sosyal kanunları da zikretmiş, ayrıca ilâhî kudret ve irade ile insan iradesinin sınırlarını birbirinden ayırmıştır. Girişte daha sonra Asr-ı saâdet'te ilk iki halife döneminin ardından ortaya çıkan meselelere temas edilerek Havâric ve Şîa'nın zuhur ettiği ifade edilmiş, fetihlerin genişlemesiyle İslâm'a dışarıdan olumlu ve olumsuz yönelişlerin vuku bulduğu belirtilmiştir. Bu arada müslümanlar arasında imanın tarifi, kebir, kader, Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı, akıl-nakil ilişkisi gibi tartışma konularının zuhuruna, Eş'arî'nin Sünnî kelâ-